

Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi'nin Şeyh Sait İsyanı'na Bakışı

Aytekin ERSAL

Dr., MEB

E-mail: ersalaytekin1@hotmail.com

Geliş Tarihi: 23.03.2016 Kabul Tarihi: 26.01.2017

ÖZ

ERSAL, Aytekin, **Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi'nin Şeyh Sait İsyanı'na Bakışı**, CTAD, Yıl 12, Sayı 24 (Güz 2016), s. 57-79.

Osmanlı Devletinin, modernleşme sürecinde, Şark vilayetlerinde merkeziyetçi devlet yapılarını kurma arayışı başarılı olmamıştır. Aşiret reislerinin otoritesi sarsılmış; fakat modern devletin idari aygıtları bölgeye nüfuz edememiştir. Ortaya çıkan otorite boşluğunu, geleneksel güç odağı olan tarikat şeyhleri doldurmaya başlamıştır. Ulus – devletin inşası sürecinde, kurucu kadronun, tarikat temelli Şeyh Sait isyanıyla muhatap olması tesadüf olmamıştır. İktidarın sözcüsü konumundaki Hâkimiyet-i Milliye gazetesi olayı etnik temelli bir mesele olarak görmemiş, Türk inkılabına karşı girilen irticai bir ayaklanma olarak değerlendirmiştir. Haber ve yorumlarda, isyana destek vermeyen büyük bir kitlenin milli tavrı ön plana çıkartılmıştır. Tahrir-i Sükûn Kanunu ve İstiklal Mahkemelerinin kuruluşuna verilen destek, modern yurttaşlığın önünde engel olarak görülen yapıların tasfiyesi için olmuştur. Bu sorunların bağlamı da etnisite değil modernleşme açığı olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Şeyh Sait İsyanı, Hâkimiyet-i Milliye, Türk inkılabı, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, etnisite, ulus – devlet.

ABSTRACT

ERSAL, Aytekin, **View of *Hakimiyet-i Milliye* Newspaper on the Sheikh Sait Rebellion**, CTAD, Volume 12, Issue 24 (Fall 2016), pp. 57-79.

During the modernization process of the Ottoman Empire, the struggle to set up a centralist government in the eastern provinces doomed to fail. The authority of the clan leaders weakened; however, the administrative tools of the State failed to penetrate the region. The authority gap emerged in the region started to be filled by the traditional locus of power religious leaders, *tariqa* sheiks. During the establishment of the nation-State, it was not a coincidence that the founder cadre of the State encountered the Sheikh Sait Rebellion based on religious motives. The *Hakimiyet-i Milliye* Newspaper, which is the alleged public voice of the government, did not take the rebellion as an ethnical issue but regarded it as a reactionary rebellion attempted against the revolution. In the news and comments, the national manner of the big amount of people who did not support the attempt prioritized. The support for the legislation of Law on the Maintenance of Order known as *Takrir-i Sükun* and establishment of the Independence Tribunals have been used for the elimination of the structures seen as an obstacle for the modern citizenship. The context of those challenges was the modernization defect, but not ethnicity.

Keywords: Sheikh Sait Rebellion, *Hakimiyet-i Milliye*, Turkish Revolution, Progressive Republican Party, ethnicity, nation-state.

Giriř

Osmanlı Devletinde modernleşme arayışlarının 19.yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren hız kazandığını söylemek mümkündür.¹ Bu sürecin bir parçası olarak, şark vilayetlerinde merkezîyetçi devlet aygıtlarını ihdas etme teşebbüslerinin önünde, aşiret reislerinin etrafında örgütlenen topluluklar, bir engel olarak görülmüştür. Özellikle II. Abdülhamit Dönemi'nde (1876-1909) Hamidiye Alaylarının oluşturularak (1891), Aşiret Mekteplerinin açılması (1892) bu dokuların merkezle bütünleştirilmesi arayışlarının ifadesi olmuştur.² II.

¹ Modernleşme teorisi için bkz, Daniel Lerner, J.S. Coleman, R.P.Dore, "Modernization", *International Encyclopedia of the Social Science*, Ed.: David L. Sills, V.10, The Macmillan Company 1968, s.386-389, Osmanlı modernleşmesi için bkz, Musa Çadırcı, *Tanzimat Sürecinde Ülke Yönetimi*, İmge Yay., Ankara 2007, s.19-26, Orhan Kınık, *Osmanlı'da Modernleşme ve Bürokrasi*, İmge Yay., Ankara, 2006, s.159-167.

² Metin Heper, *Devlet ve Kürtler*, Çev.: Kadriye Göksel, Doğan Kitap Yay., İstanbul 2008, s. 80-82. Hamidiye Alaylarına aşiretler en az 512, en çok 1152 adamla katılacaktı. 1895'te 57 alay oluşturulmuştur. Bölge içerisinde yaklaşık 47 bin kişilik bir silahlı güç ortaya çıkmıştır. Bunların her biri, Halife'nin damadı Müşir Zeki Paşa'ya bağlıdır. Aşiret rekabetleri göz önüne alındığında, yerel güç yığılmasının önlendiği ve merkezî bağların güçlendirildiği görülür. Robert Olson, *Kürt Milliyetçiliğinin Kaynakları ve Şeyh Said İsyanı*, Çev.: Bülent Paker, Nevzat Kıracı, Öz-Ge Yay., Ankara 1992, s. 28-31.

Meşrutiyet (1908-1918) ile birlikte, Osmanlılık ideolojisi etrafında, farklı unsurları bir arada tutma arayışlarına giren İttihat ve Terakki'nin, uğranılan toprak kayıpları üzerine, Türkçülüğe yönelmesini de merkezîyetçi uygulamaların bölgeye yansımaları noktasında zikretmek gerekir.³Zira bu dönemde iktisadi ve kültürel yönden Türkleştirme çabalarına yoğunlaşmıştır.⁴ Hamidiye Alayları, merkezle bağlantısı konsolide edilerek, Aşiret Alaylarına dönüştürülmüştür. 1910 yılında, 18 yaşından 40 yaşına kadar süren muvazzaf askerlik getirilmiştir. İlk zamanlarda hoşgörüle karşılanan Kürt Teavün ve Terakki Cemiyeti tarzındaki kimi örgütlenmelere izin verilmemiştir.⁵ Modern eğitimle temas kuran aşiret reislerinin çocukları tarafından oluşturulan bu yapılar, Mütareke Dönemi'nde (1918-1922) tekrar kurulduğunda, ayrılıkçı söylemlerin temsilcisi olmalarına rağmen, bölgeden yeterli destek bulamamışlardır.⁶ Okumuş kadroların yöre insanıyla fiziki ve zihni temassızlığının bunda etkisi olsa gerektir.⁷ Modernleşme süreci açısından ilginç olan nokta ise tekkenin, özellikle şark vilayetlerinde, klasik dönemlerle kıyaslanamayacak bir nüfuza kavuşmuş olmasıdır. Uygulanan idari reformlar “aşiret reisi”nin otoritesini sarsmış; fakat modern yönetim araçlarının nüfuz edebildiği bir toplumsal yapı da oluşmamıştır. Ortaya çıkan boşlukta tarikat şeyhleri geleneksel otoriteler olarak yükselişe geçmişlerdir. Aşiret ayrımlarının üstünde bölgeyi harekete geçirecek güç merkezleri olmuşlardır. Cumhuriyet'in kurucu kadrosu, modern bir ulus – devlet inşasına yöneldiğinde, bölgeden gelen ilk tepki Şeyh Said'in liderliğinde yürütülen ve açılan her cephenin başında birer şeyhin bulunduğu isyan

³ İttihat ve Terakki'nin 1910 programında Osmanlılık,ideolojik kimliği belirliyor iken, parti 1916'da Türkçülüğe kaymıştır. Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler C.III. İttihat ve Terakki Bir Çağın, Bir Kuşağın, Bir Partinin Tarihi*, Hürriyet Vakfı Yay., İstanbul 1989, s. 230-237.

⁴ Erdal Aydoğan, *İttihâtTerâkkiFırkâsı'nınVilâyât-ı Şarkîyye Politikası (1908-1918)*, AÜAİTE Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum 2003, s. 43. Milli iktisat anlayışının geliştiği bu dönemde anonim şirketlerin büyük çoğunluğu Türkler tarafından kurulmuştur. Bkz, Zafer Toprak, *Türkiye'de Milli İktisat*,Yurt Yay., Ankara 1982, s. 57-58. İlkokul 6 yıla çıkarılmış ve mecburi hale getirilmiştir. Zorunlu Türkçe öğretimi tüm okullara girmiştir. Bkz, Mustafa Gencer, *JöntürkModernizmi ve Alman Rubu, 1908 – 1918 Dönemi Türk – Alman İlişkileri ve Eğitim*, İletişim Yay., İstanbul 2003, s. 119.

⁵ Orhan Örs, *İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Kürt Politikası 1908-1914*, DÜSBE Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Diyarbakır 2012, s. 83-85.

⁶ 1908 yılında Kürt Teavün ve Terakki Cemiyeti Nizamnamesi'nin 1.maddesinde

“*Makam-ı Hilâfet-i Kübra ve Saltanat-ı Uzma'ya Kürtlerin revabıt-ı vesikasını* (bağlılık belgesini)*teşyid*(yükseltmek)*eylemek*”örgütün amacı olarak takdim edilir iken, Mondros Mütarekesi'nin (30 Ekim 1918) üzerinden iki ay geçmeden kurulan Kürdistan Teâli Cemiyeti, kendisine hedef olarak Wilson ilkelerini “Kürt milletine” uyarlamayı almıştır. Bkz, Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler, C. I*, İletişim Yay., İstanbul 1998, s. 433, Tarık Zafer Tunaya,*Türkiye'de Siyasal Partiler, C. II*, İletişim Yay., İstanbul 1998, s. 206.

⁷ Hamit Bozarlan, “Türkiye'de (1919-1980) Yazılı Kürt Tarihi Söylemi Üzerine Bazı Hususlar”, Abbas Vali, *Kürt Milliyetçiliğinin Kökleri*, Çev.: Fahriye Adsoy, Ü. Aydoğmuş, S. Kılıç, Avesta Yay., İstanbul 2005, s. 36.

olmuştur.⁸ Oldukça karmaşık süreçlerin yansması olan bu hadise, özellikle 1990'lı yıllardan itibaren “Kürt isyanı”, “Kürtlerin asimilasyona tepkisi” türünden kimi değerlendirmelere muhatap olmuştur.⁹ Çalışmada isyanın sebepleri, siyasi – sosyal neticeleri ele alınmayacaktır.¹⁰ Türk inkılabının ideolojik sözcülüğünü üstlenen Hâkimiyet-i Milliye gazetesinin isyana bakışı incelenecektir.¹¹ Gazetenin soruna yaklaşım çerçevesinin, asimilasyon – entegrasyon kutuplarında sürdürülen tartışmalara katkı sunacağı düşünülmektedir. Bu bağlamda, isyanın başladığı 13 Şubat 1925'ten, Şeyh Said'in idamına ilişkin değerlendirmelerin nihayetlendiği 1 Temmuz 1925'e kadar olan zaman aralığında gazetede yer alan haberler ve yorumlar değerlendirmeye tabi tutulacaktır.¹²

Haberler

Hâkimiyet-i Milliye, İstiklâl Mahkemesi tutanaklarını, devlet erkânının demeçlerini ve meclis müzakerelerini ayrıntılı bir şekilde vermiştir. Bunlar isyanın anlaşılması noktasında önemli olmakla birlikte, doğrudan gazete yönetiminin bakış açısını yansıtmazlar. Haberler başlığı altında editoryal müdahaleyi içeren “yorum / analiz haber” tarzındaki değerlendirmeler dikkate alınacaktır. Bu bağlamda Şeyh Said İsyanı'na ilişkin bölgeden gelen haberlerin

⁸ Şeyh Said İsyanı için bkz, Aziz Aşan, *Şeyh Said Ayaklanması*, Kuşak Matb., İstanbul 1991, Metin Toker, *Şeyh Said ve İsyanı*, Bilgi Yay., İstanbul 1994, Aytekin Ersal, *Şeyh Said'ten Dersim'e Cumhuriyet'in Şark Meselesi*, Tarihçi Yay., İstanbul 2016, s. 47-67.

⁹Bu noktada en sert kırlmayı Beşikçi yaşamıştır. 1970'lerde tamamladığı çalışmasında “*Doğu İsyamları'nda emperyalizmin de rol oynadığı şüphesizdir. İngiliz emperyalizminin 1.Dünya Savaşı'nda ve Kurtuluş Savaşı'nda Ortadoğu'daki tabrikleri, özellikle Bağımsız Kürdistan Kurulması yolundaki tabrikleri, Cumhuriyet'in kuruluşundan sonra da devam etmiştir.*” der. İsmail Beşikçi, *Doğu Anadolu'nun Düzeni II*, Yurt Yay., Ankara 1992, s. 426. Beşikçi, 1990'lı yıllarda bu görüşlerini değiştirmiştir. İsmail Beşikçi, *Devletlerarası Sömürge Kürdistan*, Yurt Yay., Ankara 1991, s. 31. “Kürt milli uyanışının bir sembolü” olarak isyanlar sürecini ele alan bir değerlendirme için bkz, Ahmet Kahraman, *Kürt İsyamları, Tedip ve Tenkil*, Evrensel Yay., İstanbul 2003, s.31-35.

¹⁰İsyanın Cumhuriyet, Vatan, Tanin ve Vakit gazetelerini temel olarak incelenmesi noktasında bkz, Murat Deniz, *Türk Basınında Şeyh Said İsyanı*, FÜSBE Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Elazığ, 2007, s. 3-15. İsyân sürecini Hâkimiyet-i Milliye gazetesini merkeze alarak inceleyen bir çalışma için bkz, Bülent Taşpınar, *Hâkimiyet-i Milliye Gazetesinde Şeyh Said Ayaklanması*, SÜBE Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya 2010, s. 37 v.d.

¹¹Hâkimiyet-i Milliye gazetesinin ideolojik kimliği noktasında bkz, E.Semih Yalçın, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I, Kaynaklar*, Siyasal Yay., Ankara 2004, s. 176, Şengül Altınal, *Basının Kamuoyu Oluşturma İşlevine Uygun Olarak Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi (1920-1934)*, MÜSBE Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 1992, s. 46-57, Emrah Yıldız, *Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi Örneğinde Türk Ulusal Kimliğinin İnşası Süreci (1920-1926)*, MÜSBE Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mersin 2009, s. 173v.d.

¹²Şeyh – mürid ilişkisinin teorik değerlendirmesi için bkz, Erol Güngör, *İslâm Tasavvufunun Meseleleri*, Ötüken Yay., İstanbul 2004, s.119-125. Osmanlı modernleşmesi sürecinde şeyhlerin karizmatik önderler olarak yükselişi noktasında bkz. **Martin vanBruinessen, Ağa, Şeyh, Devlet, Çev.: Banu Yalkut, İletişim Yay., İstanbul 2003, s. 332-336, Olson, age., s. 19-25.**

manşete taşınması, 25 Şubat'ta mümkün olmuştur. Devletin olayın perde arkasını görme çabasının, on iki günlük bir gecikmede etkisi olduğu düşünülmektedir. 19 Şubat'ta Dâhiliye Vekili Cemil Bey'in bir gün önce bütçe müzakerelerinde mecliste yaptığı açıklama, üçüncü sayfadan verilir. 23 Şubat'ta Cumhuriyet Halk Fırkası toplantısının haberi "Reji ve Tütün İdaresi görüşüldü." tarzında ilk sayfadan, 24 Şubat'ta hükümetin idare-i örfiye tezkeresi bağlamında isyan haberi de gene ilk sayfadan duyurulur.¹³ Gazete yönetiminin hadiseye bakışını yansıtan ilk haber "Genç Hadisesi ve Hükümetin Şedit Tedabiri" başlığını taşır:

*"Genç ve Ergani'de bâdis olan vakanın dün yazdığımız gibi tevsî ihtimaline karşı hükümetçe bu havalide idare-i örfiye ilan edilmiş ve tatbikatı için şiddetli tedabir alınmıştır. Mühim askeri kuvvetlerimizin mevcut bulunmamasından dolayı şurada burada tecemmu etmiş olan asileri tedip için hükümet lazım gelen kuvvetleri en seri vesait ile ihzâr eylemektedir... Asileri Türkiye Cumhuriyeti'nin kuvvet ve şefkatiyle tedip için büyük bir kuvvet ile hazırlanmaktadır. Asiler şimdi en zayıf buldukları Genç, Elazığ ve Dersim havalisinde faaliyettedirler."*¹⁴

Haberde Şeyh Sait, "eşkiya reisi" olarak nitelenir. Etnik bir topluluğa atf yapılmaz. İsyanın yayılma belirtisi göstermesi kolluk güçlerinin yeterli olmamasına bağlanır. Elazığ'dan Diyarbakır'a uzanan bir hatta yaklaşık 15.000'e yakın asinin katıldığı tahmin edilen isyanın tedibi için martın sonuna kadar 12.000'i silahlı 25.000 askerinin bulunduğu dikkate alındığında "Mühim askeri kuvvetlerimizin mevcut bulunmaması"na dikkat çekilmesi anlaşılır bulunmaktadır.¹⁵ İsyanın mahiyetine ilişkin bilgi "Dini ve mukaddesat-ı diniyeyi siyaset ve ihtirasa alet edenler bundan böyle bir hain-i vatan muamelesi göreceklerdir." haberiyle verilir.¹⁶ Elazığ'da isyancıların çapulculuğa yönelmesi "şeriat namına yapılan isyanın ne kadar müfritane bir hareket olduğunu meydana çıkarmaktadır."¹⁷ Artık "isyana mıntıkasından haberler" ilk sayfadan verilmeye başlanmıştır. Özellikle Elazığ'da halkın asilere karşı koyduğu tepki okuyucuya "Elazığ mıntıkasında asiler müthiş bir zayıyata uğramışlar ve yağma etmek istedikleri cephenin ateşi ile yanmışlardır." şeklinde ifade edilir.¹⁸ "Asilerin Yarıdan Fazlası Çapulcu" başlıklı haber de oldukça dikkat çekicidir:

"...Hani, Piran, Palu usâtin kesif buldukları merkezler üzerinde dolaşan tayyarelerimiz müessir surette bombalar atmışlardır. Elazığ ve civarı kâmilan usâtentathir

¹³"Karilerimiz birkaç gündün beri Şeyh Sait çetesi tarafından Ergani civarında ibdas edilen hadiseden malumattadırlar. Yapılan propagandalar neticesinde bu hareketin tevsî istidadı dolayısıyla Şark vilayetlerinin başlıklarında idare-i örfiye ilanı suretiyle..." cümleleriyle verilen haber için bkz.Hâkimiyet-i Milliye, 24 Şubat 1925, s. 1.

¹⁴Hâkimiyet-i Milliye, 25 Şubat 1925, s. 1.

¹⁵Olson, age., s. 161.

¹⁶Hâkimiyet-i Milliye, 26 Şubat 1925, s. 1.

¹⁷Hâkimiyet-i Milliye, 27 Şubat 1925, s. 1.

¹⁸Hâkimiyet-i Milliye, 1 Mart 1925, s. 1.

*edilmiştir. Abalı ile usât arasında vaki olan müsademelerde usâtin maktul ve mecrûh ziyatı yüzü mütecavizdir. Usâtin beraberinde bulunan ve müsellaş asi kuvvetlerinin mısfindan fazlasını teşkil eden gayri müsellaş çapulcu aksami arkalarında torba ve çuvalar, bellerinde ip olduğu halde hane, dükkân ve müessesene ne olursa olsun derhal tecavüzleriyle gasp ve...*¹⁹

Aynı haberde Şeyh Sait'in "emir-el mücahidin" unvanını kullandığı bir tür ironi olarak zikredilir. Silahlı asilerin bir günahkâr oldukları, dini siyasete alet ettikleri vurgusu dönem içerisinde sürekli vurgulanmıştır. Etnik kategorilere dair nadir de olsa okuyucunun dikkatini çeken haberlere rastlanılmaktadır. Bunlardan birisinde "Gerek Ermenilerin gerek Nasturilerin Şeyh Sait'le müştereken başladıkları bu işteki yegâne maksatları müstakil ve müşterek bir Ermenistan ve Kürdistan teşkilidir. Bunun için de din, şeriat alet ittihaz edilmektedir." denilir.²⁰ Mustafa kemal Paşa'nın beyanatı da "...din maskesi altında setr mahiyette çalışan teşebbüsleri mahsulüdür... Hadise bütün vatandaşlarca nefret ile telakki edilmiş ve civar mntıkların abalısı ani bir hissi mukavemet ile cumhuriyetin müdafasına kıyam eylemiştir." cümleleriyle duyurulur.²¹ "Reis-i cumhur hazretleri, irticai hadiseden dolayı, memleketteki fikir-i tecdit ve inkılâbın ne kadar... kökleştiğini ve memleket evladının bu inkılâp ve teccidin alemdarı olan mübeccel reisi etrafında ne kadar samimi bir şekilde toplanmış bulunduğunu pek çok telgraflar almışlardır." denilerek farklı merkezlerden gelen destek beyanlarından örnekler verilir. İstanbul, Eskişehir, Adana'nın yanı sıra Dersim, Diyarbakır, Sason, Nusaybin gibi yerler de inkılâbın yanında olduklarını vurgulayan mesajlar göndermişlerdir.²² Halkın kurucu lider etrafında toplanmış olduğu vurgusu önemli bulunmaktadır.

İsyan ağırlıklı olarak inkılâbın karşısında irticai bir hadise olarak ele alınmaktadır. Genel vurgu bu yönde olmakla birlikte, Şeyh Sait'in Diyarbakır'a saldırması üzerine gelen haberlerde "Kürdistan, Kürtçülük" hatırlatmaları da yapılmaktadır:

*"Haber alındığına göre evvelki akşam ve dün sabah Diyarbakır civarında hatta içerisinde birçok mühim vaka-yümüsâdemât vuku bulmuş ve bu müsademeler Kürt Krallığı mecnunlarının perişanlığıyla neticelenmiştir... Bilbassa Zağa denilen Kürt Mahallesi evvelce hazırlandığı anlaşılan bir hareketle eski surlar ve meccralardan asileri içeri almak ve bu suretle ani bir baskınla büyük bir darbe yapmak istemişler... Anlaşıldığına göre asilerin maksadı Diyarbakır'ı elde ettikten sonra Kürdistan Krallığını! İlan ederek orada hükümeti tesis etmek imiş... Kürdistan Kraliyetinin! Mühlük nazarlarına! Hitaben yazılmış bazı mektuplar da bulunmuştur."*²³

Zazaların Kürt olarak nitelenmesi, irticai hadisenin Kürdistan Krallığı ile ilişkilendirilmesi önemli bulunmaktadır. Yukarıdaki alıntı, 13 Şubat'tan 1

¹⁹Hâkimiyet-i Millîye, 2 Mart 1925, s. 1.

²⁰Hâkimiyet-i Millîye, 1 Mart 1925, s. 1.

²¹Hâkimiyet-i Millîye, 8 Mart 1925, s. 1.

²²Hâkimiyet-i Millîye, 3 Mart 1925, s. 1. Telgrafların tam listesi için ayrıca bkz, Taşpınar, *agt.*, s. 46.

²³Hâkimiyet-i Millîye, 10 Mart 1925, s. 1.

Temmuz'a kadar olan dönem içerisinde etnik topluluklara atıf yapan nadir haberlerden birisidir. İsyancılar beş bin kişilik bir kuvvetle Diyarbakır'a saldırmışlardır. Gene aynı habere göre şehirde bulunan askeri güç bu sayıdan oldukça azdır ve asiler büyük bir zayıflık vererek çekilmek zorunda kalmışlardır. Peki, tekrar bir saldırı olabilir mi? “Şeyh Sait’in tekrar kuvvet toplayarak Diyarbakır’a ikinci bir taarruz yapacağı mevzuu bahis oluyorsa da biz buna ihtimal vermiyoruz. Usât için müşkülât artmıştır... kuvve-i askeriyenin Diyarbakır’a sevki başlamıştır.” denilmektedir. “İsyan hareketinin çok iyi tertip ve harekât-ı askeriyenin hesapla ve teenni ile yapılması da şayan-ı dikkat.” bulunmaktadır.²⁴ Bu haber, aynı zamanda isyan mıntıkasında asilerin çözülmeye başladığının da işaretlerini vermektedir. Askeri sevkîyatın hızlanmaya başlaması, asiler arasındaki huzursuzlukların artması, erzak sıkıntısı yaşayan isyancıların yağmaya tevessül etmeleri ve isyan sahasındaki yerleşik halkın asiler karşısında silahlanmaya başlaması birbirini takip eden süreçler olarak okunmaktadır. Nitekim Anadolu Ajansı da Diyarbakır’da asilerin dağılmaya başladığını söylemektedir. “Ahalinin taraf taraf isyan mıntıkası dâhilinde teşkil olunan milis kuvvetlerine iltibaka çalışmaları görülmektedir.”²⁵ “Koçuşağı aşireti Çemişkezek’e taarruz etmiş, milis kuvvetleri tarafından asiler tevki edilmiştir.” tarzında asilerin askerlerden ziyade bölge insanından teşkil edilen milis güçleriyle çatıştığını anlatan haberler birer istisna değildir. “Diyarbakır mıntıkasında yürüyüşte bulunan bir seyyar hastanemizî yağmaya teşebbüs eden bir kısım asi Dicle’nin şimaline tard edilmiştir. Bunlardan 15 maktül, 15 de mağrûk vardır.” tarzında isyancıların şiddette sınır tanımadığına dair haberler özellikle vurgulanır.²⁶

İsyandan altı ay önce Türk istihbaratının çözdüğü Azadi yapılanmasının Şeyh Sait’le irtibatı tespit edilmiş olmasına rağmen, örgüt bağlantısından söz edilmemesi, oldukça dikkat çekicidir.²⁷ Hadisenin ayrılıkçı köklerinden ziyade halktan destek bulmayan inkılâp karşıtı, irticai bir isyan olduğu özellikle belirtilmiştir. Bir tekzipte “Vakit gazetesinde 18 Mart tarihli nüshasında usâtın reisleri tadat edilirken Bitlis’te Küfrevî Şeyhi Abdülbaki Efendi dahi usâta taraftar gösterilmiştir. Hâlbuki Musa ile Hükümet-i Cumburiye’nin en sadık, fiilen hadimi olduğundan tekezzüp keyfiyet olunur.” denilmesini de bu bağlamda ele almak mümkün gözükmektedir.²⁸ İsyan ateşini yakanlar umdukları desteği bulamamışlardır. Gazete yönetimi nazarında, Küfrevî şeyhinin konumu, bu açıdan önemlidir. Bölgede yaşayan insanların oluşturdukları milis güçlerinin asileri püskürttüğüne dair haberlere de bu minvalde oldukça sık yer verilir:

²⁴Hâkimiyet-i Milliye, 11 Mart 1925, s. 1.

²⁵Hâkimiyet-i Milliye, 20 Mart 1925, s. 1.

²⁶Hâkimiyet-i Milliye, 22 Mart 1925, s. 1.

²⁷Azadi için bkz.Ersal, *age.*, s. 36-42.

²⁸Hâkimiyet-i Milliye, 24 Mart 1925, s. 2.

"Kel Ali Küçük Kadı Köy istikametinde ilerleyen müfrezemiz usât tecavüzünü def ve Büyük Kadı Köy cihetinden tecavüze yeltenen asileri şimale püskürtmüştür... Bir diğer milis müfrezemiz Karabezik cenubundaki usâte yaptığı baskın neticesinde asileri cenuba kaçırtmıştır... Varto'yu işgal eden aşiret rüesasından bazıları Hıms'a bir baskın yapmak için hükümetimize teyid-i sadakat eylemiş olan aşairi taziyik etmekte olduğu ayrıca haber alınmıştır..."²⁹

Asiler, halktan umdukları desteği alamadıkları noktada Diyarbakır taarruzu şeklinde büyük kitlelerle değil, parça parça çeteler halinde etrafı tehdide yöneleceklerdir ki bu da onların *"ilim dairesinde sevk ve idarelerine güzel bir örnektir."*³⁰ İsyân sosyolojik desteğini bulamamış olsa bile sıradan bir asayiş sorunu da değildir. Asi şeyhler, sanki profesyonel bir akıl tarafından destekleniyor gibidirler; ama bunun adı açıkça söylenilmez. Haberlerde yabancı destek meselesi üstü örtülü geçilmiştir. Hükümet safında yer alan aşiret reisleri ön plana çıkartılmıştır. Zaten 27 Mart 1925 Cuma gününden itibaren tedip harekâtı başlatılacaktır. *"Askerlerimizin bu harekât esnasında ciddi bir mukavemete maruz kalacağını tahmin etmiyoruz... Asiler... ordu muhtelif istikametlerden muhtelif kollarla ilerlediği için evvel ve ahir ateş çemberi içerisinde sıkışacakları mubakkaktır."* denilir.³¹ Artık, *"Usâtentathir olunan köyler abalisi müşevvik olan ağavat ve şeyhlere lânet-ullahâne olmaktadır."* tarzındaki haberlere geçilmeye başlanmıştır.³² *"Harekât-ı tedibiyenin lâakal on gün süreceği"* tahmin edilmektedir. *"Hükümet-i Cumhuriyet'in şiddet ve azmini gören usâte iltihak eden bazı köyler abalisinin debâlet ettikleri görülmüştür."*³³ Nitekim resmi tebliğde de *"...Asiler tarafından cebren götürülen köyler abalisi mütemadiyen köylerine avdet ve hükümete arz-ı debâlet eylemektedirler."* denilmektedir.³⁴ Kıtâatin Hani'yi alması haberi *"Yeniden birçok köyler abalisi askerlerimize debâlet ederek şeyhlerinin kendilerini cebren sürüklediklerini söyleyerek nedamet ızhâr eylemişler ve silahlarını teslim etmişlerdir. Bu meyanda 21 Mart'ta 82 silah elde edilmiştir."* şeklinde duyurulur.³⁵ Askeri birliklerin Lice, Palu, Çapakçur'a girişleri de benzer cümlelerle aktarılır.³⁶ Şeyh Sait'in kaçacak delik aradığı günler gelmiştir. *"Darabani'den kaçan Şeyh Sait yüz kadar mahiyetiyle Arşık civarında Şeyh Abdullah nezdine gümüş ve her ikisinin de avenelerini terk ederek firar edecekleri ve Şeyh Sait'den ayrılan ikinci derecede bazı rüeasa arasında hükümete arz-ı debâlet hususunda münakaşa ve münazara zühura geldiği istihbar edilmiştir."*³⁷ Şeyh Sait'in yakalanması

²⁹Hâkimiyet-i Millîye, 26 Mart 1925, s. 1.

³⁰Hâkimiyet-i Millîye, 24 Mart 1925, s. 1.

³¹Hâkimiyet-i Millîye, 29 Mart 1925, s. 1.

³²Hâkimiyet-i Millîye, 30 Mart 1925, s. 1.

³³Hâkimiyet-i Millîye, 1 Nisan 1925, s. 1.

³⁴Hâkimiyet-i Millîye, 2 Nisan 1925, s. 1.

³⁵Hâkimiyet-i Millîye, 3 Nisan 1925, s. 1.

³⁶Hâkimiyet-i Millîye, 5 Nisan 1925, s. 1, Hâkimiyet-i Millîye, 6 Nisan 1925, s. 1.

³⁷Hâkimiyet-i Millîye, 15 Nisan 1925, s. 1.

an meselesidir. Askeri birlikler Hani'den Darahani'ye doğru ilerlemektedirler. Aynı günün nüshasında hadisenin finali “*Dâhil ve Hariç Son Tecrübe ile Anlamıştır ki Artık Türk'e ihanet İmkânı Kalmamıştır*” manşetiyle verilir:

“...Düşmanlarımızın hazırladığı din maskesi ve derebeylik hançeri ile Türk'ü bir kere daba vurmak teşebbüsünü üzerine almış olan Şeyh Sait, Hani'de Türk'ün bükülmez koluna düşmüş ve bu hıyanetinin cezasını yüklenmeye başlamıştır... İrtica, din propagandası ile üzerimize saldırarak istenilen derebeylik bakıyesi elbette ki bambaşka ve genç bir ruhla doğan yeni Türk evladını sarsamazdı. Böyle bir ihanetin cezası çok ağır olurdu ve oldu... Şeyh Sait ve Şeyh Saitlerin hepsi yakalandı. Bu gafillere son ders olmalıdır. Türk'e ihanet tekin değildir.”³⁸

Asi liderin yakalanışı “*Şeyh Sait Melunu Nasıl Tutuldu?*” başlığıyla okuyucuya müjdelenmeye devam edilir. Haberden müfrezelerin şeyhi 12 Nisan'da yakaladıkları anlaşılmaktadır. “*Şeyh Sait teslim olmak istememiş, Şerafettin dağlarına doğru firar etmiş fakat müfrezemizin ateşi üzerine teslim-i silaha mecbur olmuştur.*”³⁹ Bu noktadan sonra isyan sahasından gelen haberler hükümete itaat beyanında bulunan asilere dairdir. İsyancıların Elazığ cephesinin lideri olan Şeyh Şerif de Genç'te bir mağaraya sığındığı sırada müfrezeler tarafından teslim alınmıştır.⁴⁰ “*Silvan'ın dehaleti*” de “*Silvan muhitinden birtakım köylerle bu köylere hâkim rüesa ve Şeyh Şemsettin ile oğulları ve Yazdan aşiretinden Şeyh Nurettin silahlarını teslim ve hükümete itaat-i mutlakada bulunmak üzere bilistidlâl müracaat etmişler ve taabbütname ile bazı mazbatalar göndermişlerdir.*” cümleleriyle bildirilmiştir.⁴¹

Haberlerde dikkati çeken genel yaklaşım isyan eden grupların “usât” olarak nitelenmesi olmuştur. “Kürt isyancıları” tabirine rastlanılmamıştır. İsyan, Türk inkılâbı karşısında irticai bir hareket olarak görülmüştür. Asilerden ele geçirilen bazı vesikalara binaen “Kürdistan Krallığı” tabiri kullanılmış ise de etnik ayrılıkçılık üzerinde vurgu yapılmamıştır. İsyancıların dini istismar ettikleri, yağmacılık yaptıkları, bölgeden pek çok aşiret ve dini nitelikli grupların desteğini alamadıkları özellikle vurgulanmıştır ki bunu gazete yönetiminin bölgeyi milli kimliğin bir parçası olarak gördüğünün işareti olarak değerlendirmek mümkündür. Köşe yazıları Hâkimiyet-i Milliye'nin Şeyh Sait İsyanı'na bakışını daha berrak bir şekilde ortaya koyacaktır.

Köşe Yazıları

İsyanı Anlamak ya da Takrir-i Sükûn'a Giden Yol

İncelenen zaman aralığında, isyana dair, Hamdullah Suphi Tanrıöver (1885-1966), Falih Rıfkı (Atay) (1894-1971), Yakup Kadri (Karaosmanoğlu) (1889-

³⁸Hâkimiyet-i Milliye, 16 Nisan 1925, s. 1.

³⁹Hâkimiyet-i Milliye, 17 Nisan 1925, s. 1.

⁴⁰Hâkimiyet-i Milliye, 28 Nisan 1925, s. 1.

⁴¹Hâkimiyet-i Milliye, 29 Nisan 1925, s. 1.

1974) ve Sürt Mebusu Mahmut (Soydan) (1889-1936) imzalı değerlendirmelere rastlanılmaktadır. İlk yazı, aynı zamanda yazarın son yazısı, Hamdullah Suphi imzasıyla 24 Şubat'ta yayımlanır. Suphi Bey, Batı'nın Şark – İslam ülkelerinde şeyhleri, emirleri kendi menfaatleri için kullandığını, isyanın da bu bağlamda ele alınması gerektiğini düşünür.

*“Şark'ta her zaman olduğu gibi din kisvesine bürünen irtica tekrar ve mükerreren, düşmüş eski maruf iddialarını ortaya attı. Menfaatperest ve hain şeybin vukua getirdiği yağma ve tabrih hareketi arzın bir köşesinde mukaddes düsturlarından bir nebze feda etmeyen ve daima muvaffak olan büyük inkılâbın Türkiye'deki kuvvetini kendi karşısında bulacaktır.”*der.⁴²

Yazısının başlığını “Genç Hadisesi” olarak koyması, “Kürt İsyanı” tarzında etnik kategorilere gönderimde bulunmaması anlamlıdır. İnkılâbın gücüne ve önemine duyulan inanç da dikkati çekmektedir. Benzer yaklaşımlar Yakup Kadri'de de görülmektedir:

*“Genç isyanı Türkiye'deki büyük inkılâp hamlesinin sarıp, çetin merhalelerinden birisidir... Bazı kimseler Osmanlı İmparatorluğu yıkıldı gitti dediler. Filhakika Osmanlı İmparatorluğu yıkıldı gitti, fakat enkazı genç Türkiye Cumhuriyeti'nin sinesindedir... İtiraf etmeliyiz ki bu memlekette “inkılâp” kelimesi telaffuz edildiği günden beri bir irtica kelimesi de vücut bulmuştur... Yalnız hükümetten şunu rica ediyoruz ki “Genç” de patlak veren irtica hareketine mevzû bir isyan nazarıyla bakmasın. İrtica tehlikesi ihtimali memleketin her tarafı için aynı derecede vardır... Onun için diyorum ki çökmüş Osmanlı İmparatorluğuyla genç Türkiye Cumhuriyeti arasında kati bir tasfiye hesabı yapmak lazımdır.”*⁴³

Gene isyanın patlak verdiği mekânla anılması, etnik bir adlandırmaya gidilmemesi önemli bulunmaktadır. İrticanın her yerde olduğunu söylemesi, Osmanlı mirasına dönük köklü tasfiye beklentisiyle örtüşmektedir. Fethi Bey Kabinesi ve Terakkiperver Fırka'nın (TPCF) varlığı bu noktada bir zaaf gibi durmaktadır. İsyanın kökenlerinde irtica olduğu vurgusu Sürt Mebusu Mahmut'ta da vardır. *“Şarki Anadolu'nun bir kısmında mühim bir hadise-i isyan var. Bu caniyane hareket ananevi irticanın biszâat kendisidir.”* der. Mahmut Bey, yazısında Musul'u da gündeme taşır:

*“Biz bu hadise dolayısıyla daha büyük bir ehemmiyet ve ciddiyetle Musul meselesini düşünmek mecburiyetini hissediyoruz. Düşünüyoruz ki ecnebi işgali altında kalacak bir Musul, memleketimiz için bir ihtilal ve ateş kaynağı olacaktır. Yalnız şu muvakkat işgal devresinde hudutlarımızı tehdit eden vakayı gözden geçirmek iddiamızı teyide kâfidir.”*⁴⁴

⁴² Hamdullah Suphi, “Genç Hadisesi”, *Hâkimiyet-i Milliye*, 24 Şubat 1925, s. 1. Bu noktada aynı yazarın isyandan bir gün önce Şark'ın modernleşme açığına dikkat çeken yazısı da oldukça dikkat çekici bulunmaktadır. Bkz., Hamdullah Suphi, “Şark'a Dikkat”, *Hâkimiyet-i Milliye*, 12 Şubat 1925, s.1.

⁴³ Yakup Kadri, “Hesap Günü Gelmiştir”, *Hâkimiyet-i Milliye*, 25 Şubat 1925, s. 1.

⁴⁴ Mahmut [Soydan], “Hadise-i İsyan Karşısında Musul”, *Hâkimiyet-i Milliye*, 27 Şubat 1925, s. 1.

Musul meselesi Şeyh Said İsyanı vesilesiyle bir daha gündeme gelmemiştir. Gazetenin yazar kadrosu, konuyu Musul'u paranteze alarak işlemiştir.⁴⁵ İrtica tehdidi ve muhalefetin zamansızlığı noktasında radikal talepler sürekli gündemde tutulmuştur:

“Şeyh Said, Nizam-ı Cedid'den Cumhuriyet'e kadar tecdit taribinin her merhalesinde Osmanlı ve Türk inkılâpçılarının karşısına çıkan ananevi “mürteci”dir. Ta ilk günden beri garp medeniyetine doğru attığımız her adım Şeyh Saidlerin cesedine basarak geçti... Halkı eski usul mukaddesat oyunuyla aldatan Şeyh Said'in bizzet kendisi dahi bizî zaiif zannettirmeye uğraşanların telkinatıyla aldanmıştır... İrtica hareketi Türkiye Cumhuriyeti'nin zaafını değil kuvvetini görecektir.”⁴⁶

Hadisenin irticai karakterini ve inkılâpçıların zaafı gösterilmesinden cesaret bularak yaygınlaştığı düşüncesini Falih Rıfki özellikle vurgulamıştır.

“Vatanın henüz arsasını kurtarmış, dahi temellerini bile atamamışken” muhalif basın ve muhalif parti nereden çıkmıştır? “Ankara'ya karşı cidal açan adı ve murat politika balkın Türk inkılâbı ile ve inkılâp rüesasıyla beraber olduğunu bildiği için Ankara'nın faziletlerini kendisine ve kendisinin zilletlerini Ankara'ya hamlederek ve her tarafa nüfuz eden hakiki vatan matbuatından mahrum bulunuşumuzu fırsat bilerek iki sene her gün her saat halkın beynini yalanla teşevvüş etmeye uğraştı.... Ankara zayıftır, Ankara muvaffak olamayacaktır...” telkinleri ilk semeresini Şark'ta vermiştir. “Bir tarafa milletin beynini teşevvüş eden, rublara şüph kurdunu musallat eden menfi ve murat politikacılık, diğer taraftan idare-i maslahat temayülü. Eğer müsamaha devam ederse bizî, beş senede o kadar güçlüğüle uzaklaştırdığımız kara uçurumun kenarına beş adımda sürükleyip götürür.” der.⁴⁷ İstanbul basını ve muhalif parti açıkça tenkit edilmektedir. Fethi Bey'in tavrı ise üstü kapalı bir şekilde eleştirilmektedir.

Mahmut Bey, benzer irticai hadiselerin Osmanlı döneminde ciddiye alınmadığından dolayı başarıya ulaştığını belirtir. *“Yaptığımız inkılâbın vüsat ve ebemmiyetini ölçtüğümüz gibi onun aksülameli olan irtica hadisesinin de tehlikesini küçük görmemeliyiz.”* der. Elazığ'da, Palu'da isyancılara karşı milli mukavemetin olması takdir edilmesi gereken bir durum olmakla birlikte, büyük çaplı tedbirlerin alınması ihtiyacını ortadan kaldırmamıştır.⁴⁸ Yakup Kadri'nin vurguladığı gibi, inkılâp ne kadar büyükse irtica tehdidi de o kadar büyüktür. Tedbirler geçici değil, kalıcı olmalıdır. İsyân bölgesiyle sınırlı değil, tüm ülkeyi içine alacak şekilde planlamalar yapılmalıdır. Zira *“Her nereden bir iftirak veya irtica dumanı yükselse bunun kökeninde mutlaka cehaletin müessesem masrik gibi kap kara yüzü”* görülmektedir. O halde inkılâp idaresi *“Şeyh Said'in tenkilinden sonra ikinci bir Şeyh*

⁴⁵ Özellikle Vakit ve Cumhuriyet gazetelerinde konunun Musul bağlamında “İngiliz kışkırtması” olarak ele alınışı noktasında bkz., Deniz, *agt.*, s. 8-15.

⁴⁶ Falih Rıfki, “Demir El”, *Hâkimiyet-i Milliye*, 26 Şubat 1925, s. 1.

⁴⁷ Falih Rıfki, “Unutmayalım”, *Hâkimiyet-i Milliye*, 4 Mart 1925, s. 1.

⁴⁸ Mahmut [Soydan], “Vaziyeti Olduğu Gibi Görmeliyiz”, *Hâkimiyet-i Milliye*, 2 Mart 1925, s. 1.

Sait çıkmasının imkân ve ihtimalatını kökünden selp eder ve arızı teskin ile iktifa etmeyerek bizzet illeti tedavi etmek yolunu bulur."⁴⁹

2 Mart 1925'te Fethi Bey'in çekilme kararı alması, İsmet Paşa Kabinesinin 4 Mart 1925'te Takrir-i Sükûn Kanunu'nu yürürlüğe koyması, inkılâpçı aydınların beklentilerine uygun gelişmelerdir. Mahmut Bey, iki kabine arasındaki farkın metotta olduğunu söyler. Takrir-i Sükûn Kanunu bunun en temel ayağıdır ve İsmet Paşa'nın Şark'ta yaşanan isyanı kökünden kavradığının habercisidir:

*"Hadisenin mahiyeti irticaîdir, mürettibîdir ve hatta umumidir. Bu hakikati vakaların ve hadiselerin delaletiyle ve bütün vuzubuyla görememek kabil değildir. Siyasi ve içtimai hadiselerde birinci derecede haiz-i ehemmiyet olan şu teşhistir: Hadiselerin rubi ve içtimai sebeplerini tetkik... Biz Takrir-i Sükûn Kanunu'yla balkan istediği, memleketin muhtaç olduğu huzur ve sükûnün tesis edileceğine kaniyiz."*⁵⁰

Köklü inkılâplara toplumun alışması zaman meselesidir. Böyle dönemlerde devlet nüfuzunun azamî ölçüde nazarı dikkate alınması gerekmektedir.

"Takrir-i Sükûn Kanunu etrafında bilhassa iki İstiklâl Mahkemesi'nin teşkili münasebetiyle muhalefet erkânından bazılarının tenkitlerine şahit olduk. Bu tenkitlerin tablıından ziyade kendi kendimize bir sual irat etmeliyiz: Bugün memleket hal-i tabiyede midir? Vatanın bir köşesinde kopan isyan sair aksam-ı memleketteki vatandaşların huzur ve rahatını, iktisadi faaliyetlerini ihlal etmiyor mu?" sorusu bunun için ortaya konulur.⁵¹

"Tabiat sahasında vuku bulan hadiseler gibi, içtimai ve siyasi hadiselerin de muayyen ve mukadder kanunları" olduğu düşüncesi Yakup Kadri'de de vardır:

*"Büyük tarihi cereyanların kuvvetli hamleleri mutlaka kuvvetli bir hamle ile karşılaşıyor... Türk milletinin tarihinde vaki olan son muazzam inkılâp hareketi, son tekâmül ve tarihi hamlesi de kendisini bu mukadder sadmeden muhafaza edememiştir... Genç hadisesi üzerine kendini kurûn-ı vustâ ruhunun azgın tarzına çarpmıştır. İşte inkılâpçı Cumhuriyet Halk Fırkası'nın sinesinde vuku bulan son hükümet tebdili, sadmenin tevhit ettiği bir yakaza derununun neticesi inkılâp kuvvetinin ileriye doğru yeni bir hamlesi olacaktır. Bunu şimdiden lüzumsuz ve sedit bir savlet şeklinde görmek isteyenlere ... demek lazımdır ki her darbe ancak kendi şiddetine göre ... aksülamel intaç edebilir."*⁵²

Genç isyanı irticaî bir olay olmakla birlikte sınırlanamayan sebeplerden dolayı ortaya çıktığı için yayılma istidadı vardır. "Matbuat terörü" bütün bunların kökeninde bulunmaktadır:

"...bir bâb-ı âlî matbuatı var ki Cumhuriyet ilanının dâba ilk gününden yeni teşkil eden müesseselere ve onların istinat ettiği mesnetlere karşı vahşi ve bıaman bir mücadele açmıştır. Bu mücadele aza aza devlet müesseseleri üstünde bir nevi "matbuat terörü", "matbuat dehşeti" şeklini almıştır... Devletin bu kadar terzîl edildiğini bilmeyen, görmeyen zavallı halk ise yavaş yavaş devlet velayetinin mevcudiyetinden bile şüpheye düşmüş, bu bis,

⁴⁹ Yakup Kadri, "Maarif Cephesinden", *Hâkimiyet-i Milliye*, 3 Mart 1925, s. 1.

⁵⁰ Mahmut, [Soydan] "Takrir-i Sükûn", *Hâkimiyet-i Milliye*, 6 Mart 1925, s.1.

⁵¹ Mahmut [Soydan], "Reis-i Cumhur Hazretlerinin Beyanatı Münasebetiyle", *Hâkimiyet-i Milliye*, 9 Mart 1925, s.1.

⁵² Yakup Kadri, "Güzel Bir Cümle Daha", *Hâkimiyet-i Milliye*, 8 Mart 1925, s.1.

*nurundan en ziyade mahrum bulunan Şark vilayetlerimizde kanlı bir anarşinin meydana olmuştur.*⁵³

Gazete yazarlarının hadisenin irtica boyutuna yükledikleri anlam ile hükümet değişikliğine verdikleri destek birbiriyle tutarlı siyasal projelerin bir parçası gibi gözükmektedir. Matbuat teröründen bahsedilmesi de anlamlı bulunmaktadır. Nitekim Takrir-i Sükûn Kanunu'nun hemen ardından Tevhid-i Efkar, İstiklal, Son Telgraf, Aydınlık, Orak Çekiç, Sebilülreşat adlı gazete ve dergiler kapatılmışlardır (6 Mart 1925).⁵⁴ Şeyh Sait de yargılanma sürecinde basından teşvik gördüğünü söyleyecektir.⁵⁵ Bu noktada köşe yazarlarının fikri mücadelelerinin siyasi yansımalarını gördüklerini söylemek mümkündür. Dikkat çekilmesi gereken bir diğer husus da dönem yazarlarının nezdinde isyanın etnik, dini, mezhebi bir mahiyette ele alınmamış olmasıdır. İnşası özlenilen inkılâp Türkiye'sine iman zafiyeti gösterenler tenkide tabi tutulmuşlardır.⁵⁶ Yakup Kadri'nin demokrasinin, her zümrenin nimetlerinden istifade edemeyeceği bir fazilet rejimi olduğunu hatırlatması da bu bağlamda oldukça tutarlı yanlar içermektedir. *"Halk hâkimiyetinin en müthiş düşmanları demokrasi prensiplerini kendi lehlerine istismar eden imansız mürşitlerle mura'ât hürriyetperverlerden başka kimseler değildir ve bunların en çok kaynaştıkları tufan mibrakları ahlaki inzibattan mahrum kalan demokrasilerdir."* der. Onu koruyacak manevi hıfzıssıhhalar lazımdır. Bunun içindir ki *"Kuvvetli demokrasilerde fikir ve vicdan hürriyeti yalnız fikri ve vicdanı olanlara verilir ve başa geçmek hakkı yalnız fazilet ve feragat sahiplerine aittir."*⁵⁷

Yeni hükümetin aldığı sert önlemler inkılâba duyulan inancı güçlendirdiği gibi Cumhuriyet'in uluslararası sistemde itibarını da tazelemiştir. Siirt Mebusu Mahmut şöyle der:

*"Şark vilayetlerimizde kopan isyan ve ibtilal ateşi, medeni âlemde bir aksi tesir tevliidinden kalmayacağı muhakkaktır... Şayan-ı teşekkürdür ki hükümet vaziyeti ve kıyamın mahiyetini olduğu gibi vaktinde izah suretiyle bir dereceye kadar haricteki sül-ütelakkilerin önüne geçmeye muvaffak olmuştur. Bugün Garp memleketlerinin, Avrupa matbuatının kısm-ı mübhimi hadisenin mahiyetini bizim gibi biliyorlar... Hepsi de Türk Cumhuriyeti'nin milli siyasetine esas ve umde ittihaz ettiği inkılâp prensiplerini fedakarane bir surette müdafaa edeceğine, memleketin ekseriyet halkında uyanan – Şarki Anadolu'da kıyam münasebetiyle – tecdit fikirlerini yürüteceğine emindirler."*⁵⁸

⁵³ Yakup Kadri, agm., s.1.

⁵⁴ Hasan Türker, *Türk Devrimi ve Basın (1922-1925)*, Dokuz Eylül Yay., İzmir 2000, s. 230-237, Hıfzı Topuz, *II.Mahmut'tan Holdinglere Türk Basın Tarihi*, Remzi Yay., İstanbul 2003, s. 146-148.

⁵⁵ Ahmet Süreyya Örgüevren, *Şeyh Sait İsyanı ve Şark İstiklâl Mahkemesi*, Temel Yay., İstanbul 2007, s. 247-250.

⁵⁶ "İnkılâp müminleri" tabiri Siirt Mebusu Mahmut'a aittir. Bkz. "Hadise-i İsyân Karşısında Musul", s.1.

⁵⁷ Yakup Kadri, "Fazilet ve Demokrasi", *Hâkimiyet-i Milliye*, 10 Mart 1925, s. 1.

⁵⁸ Mahmut [Soydan], "Türkiye – Rusya Münasebeti", *Hâkimiyet-i Milliye*, 11 Mart 1925, s. 1.

Asiler, martın sonuna kadar bölgede yayılmışlardı. Genç, Elazığ, Silvan ardı ardına isyancıların eline geçmişti. İşte bu, önceki hükümetin isyanı tam değerlendiremediğinin kanıtı olarak görülür. Mahmut Bey, asiler için, “Ehemiyyete şayan olan nokta, erwelki tahminden fazla, şamil, bir gayeyi istihdaf ettiği” kanaatini dile getirir.

“İsyan bareketini sevk ve idare nokta-i nazarından tetkik ettiğimiz zaman bunun basit bir kafa tarafından idare edilmediğine kolaylıkla hüküm olunabilir. Filhakika hedeflerin intihabında, bareket istikametlerinin tayininde ve bilhassa cabil halkı, fikirleri etrafında toplamak için kullandıkları propaganda vesaitini bulmakta yüksek bir maharet görülmektedir. Bu, alelade, basit düşünceli adamların kari değildir.” der.

Her şeye rağmen iyimserliğini ise “Nikbiniz çünkü hükümet teblikeyi görmüş... tedbirlerin de o teblikenin derecesine göre almış bulunuyor.” olmasına bağlar.⁵⁹ Hükümet sert tedbirler almıştır. Muhalefetin itirazları bu noktada tenkit vesilesidir. Falih Rıfkı oldukça ağır değerlendirmelerde bulunur:

*“Takrir-i Sükûn Kanunu’ndan beri ekalliyet fırkasının bu çirkin nümayişi iki defa tekerrür etti. Onlar için ne Şark isyanı, ne de iki seneden beri bedbaht memleketi için için sarsıp çürüten fesad-u suriş, hiçbir mühim değildir. Mecliste çıkan her münakaşa, birkaç ikbal meraklısına şeref ve itibar tedarik etmek için yeni bir fırsat olmalıdır. Onlara göre efkâr-ı umumiyeye zevahirperesttir... Nasıl omuzlarındaki göz kamaştırıcı sırma kâfi geldi ise bugün de siyasi şan ve şöhret için bir iki hissiyat ve belagat cümlesi kifayet eder... bir tarafta yalnız memleketi düşünen mesul bir ekseriyet fırkasıyla, karşı tarafta kendilerinden başka hiçbir şey düşünmeyen gayrimesul ve hodkam ekalliyet politikacıları...”*⁶⁰

Yakup Kadri’ye göre milli hareketin milli mücadele, inkılâp ve şark isyanı sonrası milli vahdeti kurmak üzere üç evresi vardır. Şark isyanı eski bir derdin nüksetmesinden başka bir şey değildir:

*“Kendisini yeni bir âlemin mebdei zanneden inkılâp Türkiye’sinin bünyesinde çürük, malul Osmanlı imparatorluğundan mûris kim bilir böyle nice zehir damlaları vardır. O damlalarla millet namını verdiğimiz mütesalip ve yekpare varlığın kanında daimi bir inbilal unsuru teşkil eder. Bazı kere şurada meşkûle bir cemaat davası bazı kere burada yabancı bir ırk ve cins feveranı mahiyetinde bir teafün mubrik peyda edilerek vücudumuzun hayatı ve aslı üzerine giren bir iltihaptır... Gab Şark isyanı, gab Kürt kıyamı ve gab sadece irtica tabirleriyle kendisine bir isim bulmaya çalıştığımız mahut hadise işte bu nevidendir.”*⁶¹

Tenkil ve İnkılâbın Türkiye’sini Kurmak

Tedip ve tenkil süreci yalnızca isyanın bastırılması ile bitmeyecektir. Asıl hedef bir daha Şeyh Saidlerin ortallıklarda görünmeyeceği inkılâp Türkiye’sini kurmaktır. Falih Rıfkı şöyle der:

“Ne meclis, ne hükümet, ne de ordu Şark’ta nispi bir sükûn veya muvakkat bir asayiş temini ile kanaat edecek değildir. Tenkil harekâtı ile onu takîp edeceğinden şüphle

⁵⁹ Mahmut [Soydan], “Vaziyetimiz”, *Hâkimiyet-i Millîye*, 27 Mart 1925, s. 1.

⁶⁰ Falih Rıfkı, “Bir Münakaşa”, 2 Nisan 1925, *Hâkimiyet-i Millîye*, 2 Nisan 1925, s. 1.

⁶¹ Yakup Kadri, “Vahdet Mücadelesi”, *Hâkimiyet-i Millîye*, 15 Nisan 1925, s. 1.

etmediğimiz idari ıslahat, memleketin diğer köşelerinde olduğu gibi Şark vilayetlerini de kabüle ve derebeylik bayatından kurtarıp, o bedbahlı vatan topraklarına millet ve medeniyet fikirlerini götürecektir... Şark'taki hareket, birkaç vilayetimiz asi derebeylerden kurtulmakla bitecek değildir. Derebeylikten kurtuluncaya kadar belki bir ki nesil müddeti devam edecektir. Şark isyanını alelade bir asayiş hadisesi gibi telakki etmek nasıl gaflet ise tenkil ve ıslahat hareketinin alelade kanun ve tedbirlerle muvaffakiyet kazanacağına inanmak da öyle bata olurdu.”⁶²

Siirt Mebusu Mahmut da “Şarki Anadolu’da kopan irtica ve isyan fırtınası dinmek üzere. Kabraman askerlerimiz tedip harekâtına şiddetle devam etmektedirler... Asilerin en ziyade müşkülath buldukları Ergani, Lice, Hani, Eğin mevki istirdat edilmiştir.” der.” İsyanın bastırılacağından bir şüphesi yoktur. Asıl mesele, askeri harekât bittikten sonradır.

“İlbakıka memleketin bazı yerlerinde devlet ve hükümet nüfuzunun bi-n-nisbe uzak taraflarında müstesna bir halet-i rubiye yaşamaktadır. Sık sık vuku bulan isyanlar, iğtişaşlar ve bütün gayri tabii bareketler membalarını daima bu balet-i rubiyeden alırlar.”

Hastalıklı ruh hallerini kıracak olan devlet nüfuzudur, uzun soluklu mücadeledir.

“Artık Anadolu’da milli bir hükümet tesisinden ve Cumhuriyet’in ilanından evvel cari olan idare-i içtimai usullerle bu zamanda yeni Türkiye’nin idaresine imkân yoktur... Türk milleti hiçbir sebeple bu yeni hayatın yeni icabatına tabiiyetten nefsinin varestede addedemez.”⁶³

Yakup Kadri’ye göre tedip ve tenkil süreci Takrir-i Sükûn’la gelen huzurun bir parçası olmuştur. Türkiye Cumhuriyeti, Osmanlı enkazından taze bir nefes olarak doğmuştur. Oradan gelen hastalıklı yapıların tasfiyesi zaman alacaktır. İnkılâbı korumak gerekirken iki yıldır aralıksız sürdürülen muhalefet, isyan ateşinin gücünü artırmıştır:

“Bu itibarla gab İstanbul matbuatının bir kısmından, gab şurada buradaki siyasi zümreler arasında kendini hissettiren garazkar zihniyet sahiplerine bugünkü isyanın birer şursuz şerik-i cürümü nazarıyla bakılabilir. İşte Takrir-i Sükûn Kanunu hiçbir zecr-ü tedbiş silahlı istimal etmeksizin bu şursuz zihniyete muhtaç olduğu gemi vurmakla memleketin havasını bütün muzır unsurdan tasfiye etmiştir.”⁶⁴

Falih Rıfki, “Şark isyanı ve Ortaçağ telakkiyatı arasında bizde politika kangası yapmaktan başka bir şey düşünmemiş olsaydık Türkiye Cumhuriyeti’nin akıbeti ne olacağı meçhul idi.” der. Terakkiperver Fırka’nın isyan sürecinde aldığı tavırla iyi bir sona doğru gitmediği uyarısında bulunur.⁶⁵ Takrir-i Sükûn Kanunu’na verilen önem, muhalif basın ve partiye yöneltilen tenkitler yeni Türkiye’yi kurmak içindir. Bu noktada isyanın bastırılması meselesi alınacak uzun yolda geçilecek ufak bir

⁶² Falih Rıfki, “Kati Harekât”, *Hâkimiyet-i Milliye*, 30 Mart 1925, s. 1.

⁶³ Mahmut [Soydan], “Islahat ve Devlet Nüfuzu”, *Hâkimiyet-i Milliye*, 6 Nisan 1925, s. 1.

⁶⁴ Yakup Kadri, “İlk Neticeler”, *Hâkimiyet-i Milliye*, 31 Mart 1925, s. 1

⁶⁵ Falih Rıfki, “Bir Münakaşa”, *Hâkimiyet-i Milliye*, 2 Nisan 1925, s. 1.

güzergâhtan ibarettir. Osmanlıdan miras kalan hastalıklı dokuların tasfiyesi zaman alacaktır. Yakup Kadri meseleyi açık bir şekilde izah eder:

*“Munkarizî imparatorluktan müdür ve el’ân cari bütün bu kanun-u muvakkatler, kararlar, usuller Cumhuriyet idaresinin ellerini, kollarını bağlamakta ve bu idare ricalinin atacağı her adımına meçhul ve esrarengiz bir elin salladığı bir kement gibi atılmaktadır. Bu şerait dâhilinde inkılâp prensiplerine noktası noktasına sadık bir hattıhareket takip etmenin ve devlet makinesini yeni ibtiyaçlara, yeni zaruretlere, millet hâkimiyetinin istilam ettiği yeni ruha muvafık bir tarzda çevirmenin ne kadar müşkül – hatta bazı kere – ne kadar imkânsız olduğunu teslim etmemek kabil değildir.”*⁶⁶

İsmet Paşa, yukarıda alıntısı yapılan yazıdan bir gün sonra “tedabir-i idareye ve ıslahiye” tabirlerini içeren bir beyanatta bulunur. Yazar, bu demecden memnundur ve Paşa’nın Osmanlıyla hesaplaşma iradesine sahip olduğunu bildiği için, umutludur. “İsmet Paşa bize ikinci bir Arnavutluk gâilesini, Şark meselesini kökünden hal edeceğini söylediği zaman bunun bütün şümul ve ehemmiyetini istilzâm ettiği azîm ve kudreti kendi nefsinde tamamıyla hissetmiş olması lazım gelir.” der.⁶⁷ Mahmut Bey de “Bu mevzu üzerinde ısrar ile iman ile teskir etmek mecburiyetindeyiz. Memleket baştanbaşa ıslaha muhtaçtır.” der. Cumhuriyet’i Osmanlıyla mukayese etmenin yersiz olduğu hatırlatmasında bulunur. “Cumhuriyet hükümeti isyanı teskin kadar mühim olan diğer bir vazifesini de bebemehâl yapacaktır. Bu vazife: Memleketteki ihtilal unsurlarını, irtica mayalarının şuuru temellerini ve bütün bunların mubit-i millideki iktisadi ve içtimai sebeplerini ızale etmekten ibarettir.” diyerek devlet otoritesinin tesisinden neyi anladığını ortaya koyar.⁶⁸ Bu noktada muhalif partinin durduğu yer neresidir? Mahmut Bey, halkçılık prensibinin birden çok siyasi partiyi gerekli kıldığını belirtir. İlke böyle olmakla birlikte “...inkılâp prensiplerine sadakatsizlik etmek büyük bir küfürdür... bu prensiplerin bahsettiği hüriyetin himayekar gölgesine sığınarak binefsihi hüriyet inkılabının aleyhine yürümek mahz-ı küfürdür.” der. Zira partinin programı inkılâbın geleceği açısından oldukça endişe verici hükümler içerir:

*“Hele programın koyu bir zulmet ifade eden bazı maddeleri üstünde insanın duçar-ı tereddüt olmamasına imkân yoktur. Mesela fırkânın itikadat ve itiyâdât-ı diniyeye hürmetkâr olduğunu ifade eden mabut maddesi sû-i tefsire çok müsaittir. İstiklal Mahkemesi’nin temas ettiği bazı meseleler, isyan sahasından gelen bazı haberler bu maddenin memlekette ne tahrîkeler, ne irticakar bir tesir yaptığını göstermektedir... şu kadarını söyleyelim ki demokrasi hiçbir memlekette hiçbir zaman irticayı, anarşiyi teşvîye müsaade edemez. Genç Türkiye Cumhuriyeti en büyük adaletini inkılâbın muvaffakiyetinde, inkılâp prensiplerinin yaşatılmasında görüyor.”*⁶⁹

⁶⁶ Yakup Kadri, “Eski Esaslar ve Yeni Devlet”, *Hâkimiyet-i Milliye*, 7 Nisan 1925, s. 1.

⁶⁷ Yakup Kadri, “Tedabir-i İdareye ve Islahiye”, *Hâkimiyet-i Milliye*, 10 Nisan 1925, s. 1.

⁶⁸ Mahmut [Soydan], “Yine Islahat”, *Hâkimiyet-i Milliye*, 13 Nisan 1925, s. 1.

⁶⁹ Mahmut [Soydan], “Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasına Dair”, *Hâkimiyet-i Milliye*, 16 Nisan 1925, s. 1.

Yazarlar, başlangıcından itibaren isyanı Türk inkılâbı karşısında yayılma istidadı gösteren irticai bir hadise olarak ele almışlardır. “Şark meselesi”, Genç hadisesi”, gibi başlıklar etrafında olayı değerlendirirken etnik bir kategoriye atıf yapmamışlardır. Hâkimiyet-i Milliye gazetesi özelinden inkılâpçı aydınların etnik bir meselesinin olduğunu söylemek mümkün görülmemektedir. Devleti köklü reformlara davet ederken kullandıkları argümanlar da “etnik asimilasyon” söylemlerinin içini dolduracak mahiyette değildir. En sert tenkitler rakip partiye ve onun destekçisi olduğu düşünülen “İstanbul basınına” yöneltilmiştir. Kurucuları arasında Milli Mücadele'nin önder kadrosunun bulunduğu bir siyasal yapıyı irtica ve isyanla ilişkilendirmeleri makul bulunmamakla birlikte, inkılâp Türkiye'si kurulana değin, muhalif bir hareketin varlığının istenilmediğini söylemek mümkündür. Bundan dolayı hukuki, siyasi, fikri temelde zorlayıcı bir mücadele verilmiştir. Bir misal olmak üzere Şark İstiklal Mahkemesi'nde TPCF'li Fethi'nin isyanı teşvikten yargılanması, ifadelerinde Ali Fuat Paşa'dan talimat aldığını söylemesi, İstanbul'dan Salih Paşa'nın dini siyasete alet etmekle suçlanması gibi hususlar Yakup Kadri'nin değerlendirmelerine şöyle yansır:

“Terakkiperverlerin etrafa saldıkları pışdarlar balkın kulağına mütemadiyen hep aynı şeyi fışıldamakta ve tesisine memur oldukları teşkilatı hep dini usul dairesinde kurmaktadır. İstanbul'un eteklerinde bir Salih Paşa, Şark vilayetlerinin müntehasında bir Fethi Bey sanki evvelce görüşüp tanışmışlar, sanki söz birliği etmişler gibi kendilerini halk nezdinde birer din mücübidi olarak göstermişlerdir... İstiklal Mahkemelerinde adaletin eli, muhalif fırka teşkilatının üzerindeki perdeleri bularak, birer birer açtıkça sabnenin dekorları arkasındaki “kulis” bütünü “kulis”lere has olan çirkin ve çplak iskeletiyile yavaş yavaş meydana çıkarıyor.”⁷⁰

Şeyh Sait'in Sonu

Şeyh Sait'in yakalanması orduya ve inkılâba duyulan güveni artırır. Mahmut Bey'in değerlendirmesi şöyledir:

“İsyanın mahiyetiyle Şeyh Sait'in şahsiyeti adeta birbirine karışmıştır... Harekât-ı askeriyenin neticesi ne kadar parlak olursa olsun eğer bu yurtcu reisın firarıyla neticelenmiş olursa idi muvaffakiyet çok nakıs kalacaktı. Şüphesiz bu ibret-âmiz netice her tarafta fevkalade bir hüsnü tesir yapacaktır. Âleme bir daha gösterdik ki Türk yalnız bir kılıçtır. Ona kendisini kim çarparsa yara alır... Evet, Türk'e ihanet edenlerin akıbeti mukadderdir. Türk davasına, Türk istiklaline, Türk inkılâbına müteveccih her suikast, ateş ve kan içinde boğulmuş mahkûmdur... Dünya'nın hiçbir milletinin ordusu... bu derece alemşümul zaferler kazanmamıştır.”⁷¹

“Türk yalnız kılıçtır” ifadesindeki Türk, inkılâba meşruiyet zemini veren egemenliğin sahibi millettir. Soy, ırk, etniklik gibi kategorilere gönderimde bulunulmamaktadır. Aynı yazar “Ne yazık ki bu menfur irticanın tesiri memleketin her bucagında his olundu. Her vatandaş ızdırıp ve teessürat içinde kıvrandı. Çünkü akan

⁷⁰ Yakup Kadri, “Perde Açıldı”, *Hâkimiyet-i Milliye*, 8 Mayıs 1925, s. 1.

⁷¹ Mahmut [Soydan], “Şeyh Sait'in Esareti”, *Hâkimiyet-i Milliye*, 17 Nisan 1925, s. 1.

kanlar, söndürülen haneler nihayet ırkdaş ve vatandaşlardan başkalarına ait değildi.” derken 1924 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu’nun 88. Maddesinin sınırlarının dışında değildir.⁷² Gene aynı yazar “...bu hadiseden müteżayit olarak o havalide ittihaz edeceğimiz tedabir-i islahiyeile, orada tesis edeceğimiz kuvvetli ve adil bir idare ile biçare halkına biraz huzur ve refah, biraz saadet ve emniyet verebilirsek ızdırabımız mühim bir surette tahfif edecektir.” cümlesiyle bölge insanını milli kimliğin haricinde görmediğini ortaya koymaktadır. Masum şeyhlere, aşiret reislerine dokunulmayacağı, asıl büyük cihadın mahkeme sürecinde adalet terazisinden şaşmayarak verileceğini anlatır.⁷³

Orduya ve inkılâba duyulan güvenin arttığına dair izlenimler Yakup Kadri’de de görülür. “*Son altı senelik inkılâp Türkiye’si tarihi ile o eski Türk tarihini mukayese ettiğimiz zaman bize adeta ayrı cinsten, ayrı kandan iki ayrı millet karşısında bulunduğumuz hissi gelir.*” der. Şeyh Sait’i yakalayan ordu, yeni bir milletin tarih sahnesine çıkışını haber verir:

“Denilebilir ki milletin bütün maddi ve manevi cerberi ordu namını verdiği bu cihad içinde hem bir altın külçesi gibi eriyor, işleniyor, süzülüyor. Yenilmez, bükülmez bir milli irade şekline inkılâp ediyor... Millî kudretin mevlâdi genç Cumhuriyet ordusudur. Zira bu memlekette her şey onda nebeân etmektedir.”⁷⁴

İsyân, patlak verdiği günden itibaren irtica ile ilişkilendirilmişti. Tenkil sonrası yapılan yorumlar da gene bu ekseninde olmuştur. Mahmut Bey, geriye dönüş özelemlerinin bittiği kanaatindedir. “*Türkiye’de artık irticai hayat yoktur. Kabraman Türk ordusu irticanın en son ve mezbûh-âne tecrübesini de kanlar içinde boğdu. Bundan böyle irtica zihniyeti hiçbir sahada, hiçbir kafada yer bulamayacaktır.*” der. Bu noktadaki yargısını pozitivist bir iyimserlikle temellendirir:

“Unutmamalıdır ki bütün kâinata şamil bir kanun vardır. Bu tekâmül ve terakki kanunudur. Tabiatta her canlı madde bu kanunun ahkâmına tabiiyeten varesta kalmaz. Beşeri maşerler birer uzviyettir ki daima tekâmüle, tekemmüle doğru giderler. Hiçbir kuvvet bu harekete mani olamaz. Gözlerimizi önde buluyor, ayaklarımız ise ileri yürümek içindir... Dâhil ve hariç herkes bilsin ki artık bu vatanda yalnız milletin vicdan-ı umumisinden doğmuş olan (Cumhuriyet) ve onun istinatgâhı olan mukaddes (hâkimiyet-i millîye)’ye hayat vardır. Ne şekilde olursa olsun irticaya, irticai zihniyetlere hayat hakkı veremeyiz.”⁷⁵

Falih Rıfki Bey, “*Cumhuriyet hükümeti, şeyhlerin kabilelerle isyanını basit bir asayiş ve zağbata meselesi telakki etmemiştir, bu aynı zamanda bir prensip, bir medeniyet ve bir tecanüs gazvesi idi*” diyerek meseleyi toplumsal zemine çeker:

⁷² 1924 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu’nun 88.maddesinin yurttaşlık kimliği bağlamında değerlendirmesi için bkz, Hatice Mumyalmaz, *Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Vatandaşlık*, GÜSBE Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2008, s. 177-180.

⁷³ Mahmut [Soydan], “Cumhuriyet’in Şiari Adalettir”, *Hâkimiyet-i Millîye*, 22 Nisan 1925, s. 1.

⁷⁴ Yakup Kadri, “Millet ve Ordu”, *Hâkimiyet-i Millîye*, 21 Nisan 1925, s. 1.

⁷⁵ Mahmut [Soydan], “İrtica”, *Hâkimiyet-i Millîye*, 13 Mayıs 1925, s. 1.

“İcap ettiği zaman şu kadar bin silahlı çıkarabileceğini söyleyerek fahir eden bir şeyh veya reis, devletin tebası değil adeta müttefiki telakki olunabilir... Vaziyet böyle kaldıkça medeniyet ve tecdit fikirlerini sîratle tatbik etmek mümkün değildir. En umulmayan bir zamanda dâhili bir isyan yüzünden bütün teşebbüsler yüz üstü kalır... Yeni rejim fesat, nifak ve tereddit yuvalarını arayıp bularak en kısa zamanda Türk milleti nazârında bir sene evvelki şu hayali hakikat haline sokacaktır: Türkiye hududu içinde devlet nüfuzu ile hiçbir nüfuz rekabet edemez. Cumhuriyet kuvvetlerine isyan edilemez. Bilâ-ârâm ve bilâ-tereddüt yürüyen medeniyet ve tecdit mesaisine karşı mukavemet gösterilemez.”⁷⁶

Yukarıdaki cümleleri, eğitim ve şiddet tekeline sahip, modern bir ulus – devlet kurma özleminin ifadeleri olarak görmek mümkündür.⁷⁷ Bu medeniyet yolunda İslamiyet’in alacağı yer, güzel ahlak kaideleriyle sınırlı kalacaktır. “İslamiyet bezîrgânları tarafından bu tabii ve ulvi dinin etrafında ibdas olunan kayıtlar, hurafeler onu mahiyet-i aslıyesinden tebaüid etmiştir.” Bu noktada, yazarların irtica kavramına verdikleri anlam biraz daha açıklığa kavuşur. Ahlaki kaidelerin ötesinde dine verilen hukuki, siyasi, sosyal değerler; vicdanın ötesine taşan tarikat tipi sosyal örgütlenme modelleri irticai yapıları anlatır. Mahmut Bey, oldukça nettir:

“Türkler, Türk vatanperverleri, Türk milliyetperverleri daima düşünmelidirler ki irticaya yapılacak mümaşat bilvasıta düşmanlara hizmettir. Şeyh Sait ve hempalarının idamı amellerinin en mübakk cezasıdır; fakat memleket için, istikbal için halas ve refah yolu yalnız bu değildir. Memlekette Şeyh Sait zihniyetini kal’-u imba ettiğimiz gündür ki istikbale emniyetle bakabileceğiz. Genç Cumhuriyet ıslahat sahâsında ittihaz edeceği idari ve içtimai tedabirden sonra memleketin arz edeceği manzara dâhili ve harici bu kanaate sevk etmelidir. Artık Türkiye’de irticaya hayat ve imkân yoktur!”⁷⁸

Falih Rıfki Bey de

“Bu kara yüzlü ve karanlık rublu adamlar dünyanın en yeni Cumhuriyeti’nin bir iki vilayetinde şehirler ve kasabalar istila edip şeriat davasına kalktukları zaman, alem-i efkar-ı umumiyesinden utanyor ve kendi kendimize soruyorduk: “Yarabbi hangi asrdayız?”. Şimdi artık kemal-i emniyetle bir güzel asırda olduğumuz hükmedebiliriz”

diyerek meseleye bakışını ortaya koyar. Şark vilayetlerindeki mazlum insanların “ne malları ne toprakları ne kazançları ne de hürriyetleri” bulunmaktadır. Türk milletinin hiçbir ferdi böylesine elim bir durumda kalmamalıdır. Bu noktada Falih Rıfki Bey, Şark İstiklal Mahkemesi’nden umutludur:

“Diyarbakır mahkemesi yalnız Şeyh Sait ve avnesinin idamı ile iktifa etmeyerek her gün nice Şeyh Sait ve her Şeyh Sait’e nice avne ve hempa yetiştiren meşayihler, şer ve fesat yuvalarını imba etmek kararını vermiştir. Aksi takdirde İstiklal Mahkemesi alelade bir cinayet mahkemesi vazifesini görüp, inkılâpçılık rubunu inkâr etmiş olacaktır. Kökleri toprağın derininde devam eden bir ağacın dallarını budamak o ağacı takviye etmek olur.

⁷⁶ Falih Rıfki, “Son Ders”, Hâkimiyet-i Milliye, 14 Mayıs 1925, s. 1.

⁷⁷Ulus – devletin bu yönden tanımlanması noktasında bkz, AnthonyGiddens, *Ulus-Devlet ve Şiddet*, Çev.:Cumhur Atay, Devın Yay., İstanbul 2005, s.229.

⁷⁸ Mahmut [Soydan], “Şeyh Sait’in İdamı”, Hâkimiyet-i Milliye, 30 Haziran 1925, s. 1.

*Osmanlı İslahatçılarının en büyük kusuru bu idi. Cumhuriyet inkılâpçılarını Osmanlı Tanzimat ve İslahatçılarından ayıran hasa da buradadır.*⁷⁹

Bugünden bakınca, inkılâpçı aydınların en büyük özleminin, Türk milletini oluşturan her birey gibi, Şark vilayetlerindeki insanların da “bir adamın adamı” değil, Cumhuriyet’in aydınlanmış yurttaşı olmalarının sağlanması olduğunu söylemek mümkündür. Etnik, dini, mezhebi bir kategoriye atıfları yoktur. Modern yurttaşlık formunu zorlayan, asimilasyonist yaklaşımları hatırlatan bir değerlendirmeye rastlanılmamaktadır. İsyân ile Musul meselesini ilişkilendirmemeleri de dikkat çekici görünmektedir. Sorun, irtica temelinde irdelenmiş, asilerin taktiksel değişimlerinde bir “üst akıl / yabancı parmağı” ima edilmişse de Musul gündeme alınmamıştır. Sosyolojik süreçleri mahkemeye havale eden kimi yaklaşımları ise oldukça naîf bulunmaktadır. Cumhuriyetin şehirleşme, sanayileşme, eğitim gibi alanlarda sunacağı imkanların kendiliğinden tetikleyeceği entegrasyon süreçlerini “iki duruşma arası” zamana indirgemek, Mahmut Bey’in sözünü ettiği, isyana dahil olmayan şeyh ve ağaların da nakledileceği dedikodularının yayılmasına sebebiyet vermiştir.⁸⁰

Sonuç

Osmanlı Devletinin, modernleşme sürecinde, Şark vilayetlerinde merkezî devlet yapılarını kurma arayışı, istenilen neticeyi vermemiştir. Aşiret reislerinin otoritesi sarsılmış; fakat modern devletin idari aygıtları bölgeye nüfuz edememiştir. Ortaya çıkan otorite boşluğunu, geleneksel güç odağı olan tarikat şeyhleri doldurmaya başlamıştır. Cumhuriyet’in kurucu kadrosunun ulus – devlet inşasına yöneldiği bir dönemde, bölgeden gelen ilk tepkinin tarikat temelli olması bu açıdan bir tesadüf olmasa gerektir.

Özellikle 1990’lı yıllardan itibaren, Şeyh Sait önderliğinde başlatılan isyanın “Kürtlerin asimilasyona direnişi”, “Kürt milliyetçiliğinden kaynaklanan bir isyan”, “Kürt sorunun bir parçası” tarzında nitelendirmelere muhatap olduğu görülmektedir. Bu tarz hükümlere varabilmek için, kurucu iradeyi motive eden etnik bir hassasiyetin olması gerektiği düşünülmektedir. Türk inkılâbının ideolojik sözcülüğünü üstlenen Hâkimiyet-i Milliye gazetesinin meseleye bakışı, bu açıdan önemli bulunmaktadır. İsyânın başlangıcından itibaren gazete yönetiminin ön plana çıkarttığı haberlerde ve gazete yazarlarının makalelerinde “Kürt isyanı”, “Kürt terörü”, “Kürt ayrılıkçılığı” tarzında bir ifadeye rastlanılmamıştır. Olay, isyanın patlak verdiği mekânla özdeşleştirilmiş “Genç hadisesi”, olarak başlıklandırılmıştır. İsyancılar, “terörist” olarak değil “usât” olarak nitelenmiştir.

Şeyh Sait İsyânı, Türk inkılâbına karşı irticai bir ayaklanma şeklinde ele alınmış ve etnik bir kategoriye gönderimde bulunulmamıştır. Muhafif partiye ve

⁷⁹ Falih Rıfkı, “Sedd-ü Bend ve İlga”, *Hâkimiyet-i Milliye*, 1 Temmuz 1925, s. 1.

⁸⁰ Ersal, *age.*, s. 103-107.

basına en ağır tenkitlerde bulunan inkılâpçı aydınlar, bölge insanını milli bütünlüğün bir parçası olarak gördüklerini beyan etmişlerdir. İsyanın gelişiminin doğal bir niteliği olarak, bölgeden gelen tepkiler ön plana çıkartılmıştır. Yapılan yorumlarda, modern yurttaş kimliğinin Şark vilayetlerinde açığa çıkmasına engel olarak görülen tarikat ve aşiret dokularının tasfiyesi hedeflenmiştir. Otoriter siyasetin kurumlaşmasına zemin hazırlayan Takrir-i Sükûn Kanunu, İstiklal Mahkemeleri gibi yapılar desteklenmiştir. İnkılâpçı aydınları bu noktada da motive eden olgunun, etnik hassasiyetlerden ziyade, modern Türkiye'yi kurmaya dönük köklü değişimleri gerçekleştirme arzusunun olduğunu söylemek mümkündür.

Kaynaklar

Gazeteler

Hâkimiyet-i Milliye

Kitap ve Makaleler

ALTINAL Şengül (1992) *Basının Kamuoyu Oluşturma İşlevine Uygun Olarak Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi (1920-1934)*, MÜSBE Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul.

AŞAN Aziz (1991) *Şeyh Said Ayaklanması*, Kuşak Matb., İstanbul.

AYDOĞAN Erdal (2003) *İttihât Terâkî Fırkâsı'nın Vilâyât-ı Şarkîyye Politikası (1908-1918)*, AÜAİTE Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum.

BEŞİKÇİ İsmail (1991) *Devletlerarası Sömürge Kürdistan*, Yurt Yay., Ankara.

_____ (1992) *Doğu Anadolu'nun Düzeni II*, Yurt Yay., Ankara.

BOZARSLAN Hamit (2005) "Türkiye'de (1919-1980) Yazılı Kürt Tarihi Söylemi Üzerine Bazı Hususlar", Abbas Vali, *Kürt Milliyetçiliğinin Kökleri*, Çev. Fahriye Adsoy, Ü. Aydoğmuş, S. Kılıç, Avesta Yay., İstanbul.

BRUINESSEN Martin van (2003) *Ağa, Şeyh, Devlet*, Çev. Banu Yalkut, İletişim Yay., İstanbul.

ÇADIRCI Musa (2007) *Tanzimat Sürecinde Ülke Yönetimi*, İmge Yay., Ankara.

DENİZ Murat (2007) *Türk Basınında Şeyh Said İsyanı*, FÜSBE Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Elazığ.

Falih Rıfıkı (1925) "Bir Münakaşa", 2 Nisan 1925, *Hâkimiyet-i Milliye*, 2 Nisan.

_____ "Bir Münakaşa", *Hâkimiyet-i Milliye*, 2 Nisan.

_____ "Demir El", *Hâkimiyet-i Milliye*, 26 Şubat.

_____ "Kati Harekât", *Hâkimiyet-i Milliye*, 30 Mart.

_____ "Son Ders", *Hâkimiyet-i Milliye*, 14 Mayıs.

_____ "Unutmayalım", *Hâkimiyet-i Milliye*, 4 Mart.

- _____ “Sedd-ü Bend ve İlga”, *Hâkimiyet-i Milliye*, 1 Temmuz.
- ERSAL AYTEKİN (2016) *Şeyh Sait'ten Dersim'e Cumhuriyet'in Şark Meselesi*, Tarihçi Yay., İstanbul.
- GENCER MUSTAFA (2003) *Jöntürk Modernizmi ve Alman Rubu, 1908 – 1918 Dönemi Türk – Alman İlişkileri ve Eğitim*, İletişim Yay., İstanbul.
- GIDDENS ANTHONY (2005) *Ulus-Devlet ve Şiddet*, Çev. CUMHUR ATAY, Devrin Yay., İstanbul.
- GÜNGÖR EROL (2004) *İslâm Tasavvufunun Meseleleri*, Ötüken Yay., İstanbul.
- HAMDULLAH SUPHI (1925) “Genç Hadisesi”, *Hâkimiyet-i Milliye*, 24 Şubat.
- _____ “Şark’a Dikkat”, *Hâkimiyet-i Milliye*, 12 Şubat.
- HEPER METİN (2008) *Devlet ve Kürtler*, Çev. KADRIYE GÖKSEL, Doğan Kitap Yay., İstanbul.
- KAHRAMAN AHMET (203) *Kürt İsyanları, Tedip ve Tenkil*, Evrensel Yay., İstanbul.
- KINLI ORHAN (2006) *Osmanlı’da Modernleşme ve Bürokrasi*, İmge Yay., Ankara.
- LERNER DANIEL, J.S. COLEMAN, R.P.DORE (1968) “Modernization”, *International Encyclopedia of the Social Science*, Ed.: DAVID L. SILLS, V.10, The Macmillan Company.
- MUMYAKMAZ HATİCE (2008) *Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Vatandaşlık*, GÜSBE Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara.
- OLSON ROBERT (1992) *Kürt Milliyetçiliğinin Kaynakları ve Şeyh Said İsyanı*, Çev. BÜLENT PAKER, Nevzat Kırac, Öz-Ge Yay., Ankara.
- ÖRGEEVREN AHMET SÜREYYA (2007) *Şeyh Sait İsyanı ve Şark İstiklâl Mahkemesi*, Temel Yay., İstanbul.
- ÖRS ORHAN (2012) *İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin Kürt Politikası 1908-1914*, DÜSBE Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Diyarbakır.
- [SOYDAN] MAHMUT (1925) “Cumhuriyet’in Şiarı Adalettir”, *Hâkimiyet-i Milliye*, 22 Nisan.
- _____ “Hadise-i İsyân Karşısında Musul”, *Hâkimiyet-i Milliye*, 27 Şubat.
- _____ “İrtica”, *Hâkimiyet-i Milliye*, 13 Mayıs.
- _____ “Şeyh Sait’in İdamı”, *Hâkimiyet-i Milliye*, 30 Haziran.
- _____ “Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasına Dair”, *Hâkimiyet-i Milliye*, 16 Nisan.
- _____ “Türkiye – Rusya Münasebeti”, *Hâkimiyet-i Milliye*, 11 Mart.
- _____ “Vaziyetimiz”, *Hâkimiyet-i Milliye*, 27 Mart.
- _____ “Vaziyeti Olduğu Gibi Görmeliyiz”, *Hâkimiyet-i Milliye*, 2 Mart.
- _____ “Yine Islahat”, *Hâkimiyet-i Milliye*, 13 Nisan. .
- _____ “Islahat ve Devlet Nüfuzu”, *Hâkimiyet-i Milliye*, 6 Nisan.

- “Reis-i Cumhur Hazretlerinin Beyanâtı Münasebetiyle”, *Hâkimiyet-i Millîye*, 9 Mart.
- “Şeyh Sait’in Esareti”, *Hâkimiyet-i Millîye*, 17 Nisan.
- “Takrir-i Sükûn”, *Hâkimiyet-i Millîye*, 6 Mart.
- TAŞPINAR Bülent (2010) *Hâkimiyet-i Millîye Gazetesinde Şeyh Sait Ayaklanması*, SÜEBE Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya.
- TOKER Metin (1994) *Şeyh Sait ve İsyanı*, Bilgi Yay., İstanbul.
- TOPRAK Zafer (1982) *Türkiye’de Millî İktisat, Tarih Vakfı Yurt Yay.*, Ankara.
- TOPUZ Hıfzı (2003) II. Mahmut’tan Holdinglere Türk Basın Tarihi, Remzi Yay., İstanbul.
- TUNAYA Tarık Zafer (1989) *Türkiye’de Siyasal Partiler C.III. İttihat ve Terakki Bir Çağın, Bir Kuşakın, Bir Partinin Tarihi*, Hürriyet Vakfı Yay., İstanbul.
- _____ (1998) *Türkiye’de Siyasal Partiler, C. I*, İletişim Yay., İstanbul.
- _____ (1998), *Türkiye’de Siyasal Partiler, C. II*, İletişim Yay., İstanbul.
- TÜRKER Hasan (2000) *Türk Devrimi ve Basın (1922-1925)*, Dokuz Eylül Yay., İzmir.
- Yakup Kadri (1925) “Eski Esaslar ve Yeni Devlet”, *Hâkimiyet-i Millîye*, 7 Nisan.
- _____ “Fazilet ve Demokrasi”, *Hâkimiyet-i Millîye*, 10 Mart.
- _____ “Güzel Bir Cümle Daha”, *Hâkimiyet-i Millîye*, 8 Mart.
- _____ “Hesap Günü Gelmiştir”, *Hâkimiyet-i Millîye*, 25 Şubat.
- _____ “İlk Neticeler”, *Hâkimiyet-i Millîye*, 31 Mart.
- _____ “Maarif Cephesinden”, *Hâkimiyet-i Millîye*, 3 Mart.
- _____ “Perde Açıldııkça”, *Hâkimiyet-i Millîye*, 8 Mayıs.
- _____ “Tedabir-i İdareye ve Islahiye”, *Hâkimiyet-i Millîye*, 10 Nisan.
- _____ “Vahdet Mücadelesi”, *Hâkimiyet-i Millîye*, 15 Nisan.
- _____ “Millet ve Ordu”, *Hâkimiyet-i Millîye*, 21 Nisan.
- YALÇIN E.Semih (2004) *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I, Kaynaklar*, Siyasal Yay., Ankara.
- YILDIZ Emrah (2009) *Hâkimiyet-i Millîye Gazetesi Örneğinde Türk Ulusal Kimliğinin İnşası Süreci (1920-1926)*, MÜSBE Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mersin.